

Research Journal

A Peer Reviewed Multidisciplinary Journal

Vol. X, No. 1, December, 2025

DOI URL: <http://dx.doi.org/10.3126/rj.v10i1.92978>

‘अदृश्य जुकाहरू’ कथामा लैङ्गिक प्रभुत्व

हेम भण्डारी

नेपाली विभाग, पाटन बहुमुखी क्याम्पस, पाटन ललितपुर, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

Article Info

Article History

Received: March 20, 2025

Reviewed: May 21, 2025

Accepted: May 30, 2025

Published: Dec 30, 2025

शब्दकुञ्जी

लैङ्गिक, प्रभुत्व, पितृसत्ता, प्रतिरोध, पहिचान

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययनमा साधना प्रतीक्षाको ‘अदृश्य जुकाहरू’ कथामा अभिव्यक्त लैङ्गिक प्रभुत्वको निरूपण गरिएको छ । लैङ्गिक प्रभुत्वको प्रक्रिया र अवस्था यस कथाका अनुसन्धेय पक्ष हुन् । यही अनुसन्धेय पक्षका पृष्ठभूमिमा विश्लेष्य कथामा लैङ्गिक प्रभुत्वको प्रक्रिया निरूपण तथा लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था पहिचान यस अध्ययनका उद्देश्य बन्न पुगेका छन् । सोद्देश्य नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरी पाठगत तथ्याङ्क सङ्कलन गरेर लैङ्गिक प्रभुत्वको सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा विश्लेषणको मानदण्ड चयन गरी कथाको विश्लेषण गरिएको छ । प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया, प्रभुत्वको अवस्था तथा प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका विचको द्वन्द्वलाई कथाविश्लेषणको आधारका रूपमा प्रयोग गरी विश्लेष्य कथामा लैङ्गिक प्रभुत्वको प्रक्रिया र अवस्था अनुशीलन गरिएको छ । यसमा पितृसत्तालाई लैङ्गिक प्रभुत्वको कारणका रूपमा चिनाइएको छ । प्रस्तुत लेखमा पितृसत्ताको प्रभुत्वमा परी नेपाली समाजमा लैङ्गिक प्रतिरोध गतिशील बन्न नसक्दा एकातिर पुरुषको शोषण र दमनबाट प्रताडित नारीहरूले अधीनस्थ जीवन बिताउन बाध्य बन्नुपरेको, अर्कातिर उनीहरूको अस्मिता र पहिचान सङ्कटग्रस्त बन्न पुगेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

‘अदृश्य जुकाहरू’ कथामा लैङ्गिक प्रभुत्व

साधना प्रतीक्षा (२०२९) ले नेपाली साहित्यमा कथाकार तथा समालोचकको परिचय बनाएकी छिन् । उनीद्वारा रचित ‘अदृश्य जुकाहरू’ कथा मधुपर्कको पूर्णाङ्क ६६५ मा प्रकाशित छ । प्रतीक्षाले यस कथामा नारीसमस्या प्रस्तुत गरेकी छिन् । उनले प्रतिरोधी चेतनामार्फत पितृसत्ताको प्रभुत्व विरुद्ध नारीमा मुक्तिका निम्ति प्रतिप्रभुत्व निर्माण हुने सन्दर्भ उठान गरेकी छिन् । प्रतीक्षाले पुरुषको भोगवादी मानसिकतालाई लैङ्गिक हिंसाको कारणका रूपमा चिनाएकी छिन् । पितृसत्तात्मक सङ्कथनको प्रयोग गरी पुरुषसत्ताले नारीद्वारा निर्मित प्रतिप्रभुत्व निस्तेज पारेर प्रभुत्व विस्तार गर्ने उनको ठम्याइ छ । यस कथामा प्रतीक्षाले लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया तथा लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था उद्घाटन गरेकी छिन् । उनको कथालाई लिएर गरिएको अनुसन्धानमा लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया तथा प्रभुत्वको अवस्था सम्बद्ध विषय सम्बोधन भएको पाइँदैन । यसै प्राज्ञिक रिक्ततालाई दृष्टिगत गरी प्रस्तुत अध्ययनमा प्रतीक्षाको ‘अदृश्य जुकाहरू’ कथामा लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया तथा प्रभुत्वको अवस्थालाई मुख्य समस्याका रूपमा चयन गरिएको छ । लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया तथा प्रभुत्वको अवस्था विश्लेषण गरी ‘अदृश्य जुकाहरू’ कथामा अभिव्यक्त नेपाली समाजका नारीको अवस्था अनुशीलन गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित प्रस्तुत अध्ययनमा प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया, प्रभुत्वको अवस्था तथा प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका बिचको द्वन्द्वलाई विश्लेषणको मानदण्डका रूपमा प्रयोग गरी नेपाली समाजका नारीको अवस्था विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा पितृसत्ताका कारण अधीनस्थ बन्न पुगेका नेपाली नारीको अवस्था परिशीलन गरिएको छ । प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया, प्रभुत्वको अवस्था तथा प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका बिचको द्वन्द्वजस्ता प्रभुत्व सम्बद्ध विषयलाई विश्लेषणको आधार बनाई ‘अदृश्य जुकाहरू’ कथामा अभिव्यक्त लैङ्गिक प्रभुत्वको विश्लेषण तथा मूल्याङ्कनमा अध्ययनलाई केन्द्रित गरी यस अध्ययनको सीमाङ्कन गरिएको छ । लैङ्गिक प्रभुत्वका अन्य सूचकलाई अध्ययनमा समावेश नगर्नु यस अध्ययनको सीमा हो । पितृसत्ताको प्रभुत्वमा परेका नेपाली समाजका नारीको अवस्था निरूपण नै प्रस्तुत अध्ययनको औचित्य तथा उपादेयता बन्न पुगेको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा साधना प्रतीक्षाको ‘अदृश्य जुकाहरू’ कथालाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । सांस्कृतिक प्रभुत्वको सैद्धान्तिक पृष्ठाधारमा रही लैङ्गिक प्रभुत्व विश्लेषणको मानदण्ड निर्माण गर्नका निम्ति प्रभुत्वसँग सम्बन्धित शोधग्रन्थ, लेख, समीक्षा र समालोचनालाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रयोग

गरिएको छ । यसमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलनको माध्यम पुस्तकालयकार्यलाई बनाइएको छ । कथामा अभिव्यक्त नेपाली समाजको लैङ्गिक प्रभुत्व अनुशीलन गर्नका लागि कथाविश्लेषणको आधार तयार पारिएको छ । यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया, प्रभुत्वको अवस्था तथा प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका बिचको द्वन्द्वलाई विश्लेषणको मानदण्डका रूपमा चयन गरी विश्लेष्य कथामा अभिव्यक्त प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया तथा प्रभुत्वको अवस्था विश्लेषण गरिएको छ । अर्थापनको प्रक्रिया निगमनात्मक रहेको प्रस्तुत अध्ययनमा विश्लेष्य कथाको सूक्ष्म पठनपछि विश्लेषणका लागि चयन गरिएका मानदण्डको प्रयोग गर्दै विश्लेषणात्मक पद्धतिसमेत अनुसरण गरी कथामा चित्रित नेपाली समाजका नारीको अवस्था निरूपण गरिएको छ ।

लैङ्गिक प्रभुत्वको सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रभुत्व शक्तिसम्पन्नले कमजोरमाथि नियन्त्रण कायम गर्ने प्रक्रिया हो । शक्तितर्फको आकर्षण प्राकृतिक नियम हो । यही नियमबाट मानवीय स्वभाव निर्देशित भएको पाइन्छ । यस्तो स्वभावका पृष्ठभूमिमा मानव जातिले आफू शक्तिसम्पन्न बन्ने अनि कमजोरमाथि हैकम जमाउने संस्कृति विकास गरेको छ । यो गुण प्राणीमा पनि विकास भएको देखिन्छ । गौतम (२०७५) ले सहमति मिलाएर शासन गर्नु नै हैकम हो भनेका छन् (पृ. ९४) । सहमतिका माध्यमबाट प्रभुत्व हासिल गरी अधीनस्थ वर्गमाथि प्रभुत्वशाली वर्गले शासन गर्दछ । समाजको विकाससँगै प्रभुत्वमा राजनीतिक चरित्र अन्तर्घुलन हुँदै गएको हो । प्रभुत्वले अल्पसङ्ख्यक शासक वर्गले बहुसङ्ख्यक शासित वर्गमाथि लादने सामाजिक अधिकार र नेतृत्वलाई सङ्केत गर्दछ । यो दबावभन्दा बढी सहमतिद्वारा आर्जन गरिने विषय हो । यसले शक्तिशाली सामाजिक समूहले स्थापित गरेको सत्यको तात्पर्यलाई बहन गरेको हुन्छ (ज्ञवाली, २०७३, पृ. ४६) । प्रभुत्व आफ्नो प्रभावलाई जीवन्त बनाइराख्न गरिने प्रयत्न हो । प्रभुत्व कायम गर्न आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, नैतिकजस्ता पक्षलाई उपकरणका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । ग्राम्सीलाई उद्धृत गर्दै Jhonson (2007) ले प्रभुत्व सांस्कृतिक राजनीतिको विषय मात्र नभएको धारणा राखेका छन् । उनले संस्कृतिलाई मात्र माध्यम बनाएर शासन गर्न सम्भव नहुने बताएका छन् । ग्राम्सीको विचार अघि बढाउने क्रममा जोन्सनले संस्कृति शासक वर्ग वा मुक्तिको खोजी गर्नेहरूसँग सम्बन्धित हरेक क्रियाकलापमा प्रवेश गर्छ भनेका छन् । उनले प्रभुत्व आर्थिक सम्बन्धको सामर्थ्यसँग जोडिएको विषय पनि हो भन्ने ग्राम्सीको मान्यतामा सहमति जनाएका छन् (p. 99) । जोन्सनले प्रभुत्व सम्बन्धी ग्राम्सीको अभिमत प्रस्तुत

गरी प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रियाको विवेचना गरेका छन् । ग्राम्सीले सहमति र गठबन्धनमा जोड दिएका छन् । उनले नेतृत्वविनाको वर्चस्वलाई प्रभुत्वविनाको तानाशाही भनेका छन् । प्रभुत्वको अभ्यास सामाजिक समूहले आफ्नै समूहभित्र गर्दछ (घर्ती, २०८१, पृ. ३६) । प्रभुत्व हासिल गर्नका निम्ति शक्तिको ग्रहण तथा अभ्यासमा जोड दिइन्छ ।

प्रभुत्वशाली वर्गले निर्माण गरेको प्रभुत्व दमन र शोषणका रूपमा प्रकट हुने गर्दछ । वर्गीय, जातीय तथा लैङ्गिक रूपमा शोषण र दमन गर्नका निम्ति प्रभुत्व कायम गरी शक्तिको अभ्यास गरिन्छ । लैङ्गिक प्रभुत्व लिङ्गलाई आधार बनाई प्रभावमा राखेर शासन गर्ने मान्यता हो । यसमा लिङ्गका कारण हुने सबै प्रकारका विभेदकारी चिन्तन र विचारधाराको विश्लेषण गरिन्छ (भुसाल, २०७८, पृ. १३६) । लैङ्गिक प्रभुत्व वर्गका आधारमा मात्र नभई जातीय आधारमा समेत हासिल गरिने विषय हो । लैङ्गिक प्रभुत्वका सम्बन्धमा रमेशप्रसाद भट्टराई (२०७७) ले लेखेका छन् :

समाजका विभिन्न संस्थाहरू परिवार, जाति, व्यवस्था, जनजातीयता आदिमा पनि दमन हुन्छ तापनि लैङ्गिक दमन पुरुषले महिलालाई गर्ने दमन नै हो । लैङ्गिक दमन तथा शोषण राजनीतिक र आर्थिक अवधारणा हुन् । ...महिलामाथिको दमन र शोषणका आर्थिक आधार पनि छन् र लिङ्गमा आधारित श्रमशोषणका रूपहरू पनि छन् । पुरुषमाथि आश्रित हुनु र शोषित हुनुपर्ने अवस्थाले पनि महिलालाई शोषित बनाएको छ । यसरी महिलाले आर्थिक, पितृसत्तात्मक, घरेलु श्रम तथा श्रमविभाजनमा हुने श्रमको अत्यधिक चापका कारण शोषित र दमित हुनुपरेको छ । (पृ. १३६-१३७)

भट्टराईले लैङ्गिक प्रभुत्वको कारण उद्घाटन गरेका छन् । उनले पितृसत्तालाई लैङ्गिक प्रभुत्वको कारणका रूपमा चिनाएका छन् । वर्गीयताका पृष्ठाधारमा नारीमाथि शोषण र दमन हुने गरेको समीक्षा गर्दै उनले श्रमलाई पनि लैङ्गिक उत्पीडनको सूचकका रूपमा विश्लेषण गरेका छन् । मानव जीवनलाई समुन्नत र गतिशील तुल्याउने कार्यमा समान ढङ्गले सहभागी हुने महिला र पुरुषका बिचमा लैङ्गिक विभेदको अवस्था सिर्जना भई पुरुषले आफूलाई शासक र महिलालाई शासित वर्गका रूपमा प्रस्तुत गर्ने विचारधारा निर्माण गरेपछि समाजमा लैङ्गिक उत्पीडनको अवस्था सिर्जना भएको पाइन्छ (बरई, सन् २०२३, पृ. १७१-१७२) । पितृसत्ताले लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणका निम्ति आधार तयार गर्दछ ।

लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणमा पुरुष हैकमले भूमिका खेल्दछ । पितृसत्तात्मक समाज नै प्रभुत्वशाली पुरुषत्वको उत्पादक हो र यसले परम्परागत लैङ्गिकतालाई सामाजिकीकरण गर्छ । यसका कारण शक्तिमा असमानता सिर्जना हुन्छ, र सामाजिक असमानतामा अभिवृद्धि हुन पुग्छ (एटम, २०८०, पृ. ९९) । सामाजिक संरचनामा देखा परेको लैङ्गिक भिन्नताका कारण पुरुषको उपस्थिति प्रभुत्वशाली वर्गका रूपमा हुन्छ, जसले प्रभुत्वलाई गति प्रदान गर्दछ । Budgeon (2013) ले समाजमा लैङ्गिक भिन्नता कसरी कायम गरिन्छ, भन्ने विषयलाई व्याख्या गरी सैद्धान्तिक स्वरूप प्रदान गर्ने कार्यमा कोनेलले अग्रसरता देखाएको बताएका छन् । उनले कोनेलको विचार राख्दै शक्तिसञ्चालनको प्रक्रियामार्फत पुरुषत्व र नारीत्वलाई प्रतीकात्मक रूपमा परिभाषित गरी सामाजिक सीमामा बाँधेर राखिने अभिमत प्रस्तुत गरेका छन् । यस्तो प्रक्रियालाई कोनेलले प्रभुत्वशाली पुरुषत्व भनी परिभाषित गरेको बजियनले स्पष्ट पारेका छन् । बजियनका अनुसार, कोनेलले प्रभुत्वशाली पुरुषत्वलाई लैङ्गिक अभ्यासको संरचना भनी विश्लेषण गरेका छन् । पितृसत्ताको वैधता सम्बन्धी समस्यालाई स्वीकार गरी पुरुषको प्रभुत्व र महिलाको अधीनस्थता सुनिश्चित गरिने धारणा राख्दै कोनेलले पितृसत्तालाई लैङ्गिक प्रभुत्वको कारकका रूपमा चिनाएका छन् (p. 322) । पितृसत्तात्मक समाजमा नारीलाई पुरुषसत्ताको प्रभुत्व स्विकारन बाध्य बनाइन्छ । सामन्तवादी वा पुँजीवादी उत्पादन व्यवस्थायुक्त समाजमा घरभित्र वा घरबाहिर जुनसुकै ठाउँमा नारी भएकै कारणले गरिने शोषण, दमन, अधीनस्थता, हिंसा आदि पितृसत्तात्मक उत्पीडन नै हुन् (शर्मा, २०८०, पृ. ३२) । पुरुषले कायम गरेको प्रभुत्वका पृष्ठाधारमा लैङ्गिक हिंसाको मार्ग निर्माण हुने गर्दछ ।

लैङ्गिक प्रभुत्वको पृष्ठभूमि निर्माणमा पितृसत्ता जिम्मेवार देखिएको छ । पितृसत्तात्मक समाजमा पुरुषहरू सापेक्षित रूपमा महिलाभन्दा बढी शक्तिशाली, बढी इज्जतदार, बढी साधनस्रोतले सम्पन्न भई महिलामाथिको आर्थिक शोषण, सामाजिक विभेद, हिंसा, असम्मान, दमनजस्ता क्रियाकलापमा सरिक हुने गरेको आरोप नारीवादीहरूले लगाउँदै आएका छन् (अर्याल, २०८०, पृ. ३१५) । पुरुषका पक्षमा निर्मित सङ्कथनको बाटो भएर लैङ्गिक उत्पीडनको आधार तयार पारी पितृसत्ताले नारीमाथि शासन गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्छ । यसले महिलाको क्षमतालाई आधार बनाएर होइन लिङ्गलाई आधार बनाएर उनीहरूको स्थान निर्धारण गर्दछ । कतिपय विषयमा त यसले महिलालाई बन्देज पनि लगाएको पाइन्छ । पितृसत्ताले पुरुषलाई आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिकजस्ता पक्षमा बलियो बनाएको छ भने महिलालाई यी सबै पक्षमा कमजोर र आश्रित बनाएको छ (खनाल, २०८०, पृ. ३०-३१) । महिलालाई समाजका हरेक क्रियाकलापमा कमजोर सिद्ध गर्नका निम्ति

पितृसत्ताले पुरुष श्रेष्ठताको भाष्य निर्माण गर्दछ । यही भाष्यलाई प्रयोग गरी समाजमा लैङ्गिक प्रभुत्व कायम गरिएको हुन्छ । समाज विकासका क्रममा महिलाको शारीरिक अवस्थालाई लिएर पुरुषहरूले कमजोर सावित गर्दै महिलामाथि विभेद गर्दै आएका छन् । संरचनात्मक हिसाबले सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शैक्षिक आदि विषयमा पुरुषलाई शक्तिशाली र महिलालाई कमजोर प्रमाणित गरी विभेदको सुरुवात भएको पाइन्छ (रिसाल, २०८०, पृ. २) । महिला कमजोर हुन्छन् भन्ने पितृसत्तात्मक सङ्कथनबाट लैङ्गिक प्रभुत्वका लागि वातावरण निर्माण गरिन्छ । समाजमा पितृसत्तालाई प्रभुत्वशाली हैसियतमा स्थापित गर्न लैङ्गिक प्रभुत्वलाई अस्तित्वमा ल्याइन्छ । पितृसत्ताको प्रभावशाली उपस्थिति नै लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था हो, जसले नारीलाई अधीनस्थ बन्न बाध्य तुल्याएको हुन्छ ।

लैङ्गिक प्रभुत्व नारीमाथि पुरुषसत्ताले कायम गरेको हैकम हो । नारीलाई अधीनस्थ बनाई उनीहरूमाथि शासन गर्न पितृसत्तात्मक सङ्कथनको शासनलाई क्रियाशील बनाउने गरिन्छ । पितृसत्ताद्वारा निर्मित भाष्यका पृष्ठाधारमा लैङ्गिक प्रभुत्वले अस्तित्व प्राप्त गर्दछ । लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था विश्लेषण तथा मूल्याङ्कनमा केन्द्रित प्रस्तुत अध्ययनमा लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया, लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था तथा लैङ्गिक प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका बिचको द्वन्द्वलाई कथाविश्लेषणको मानदण्डका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यिनै मानदण्डका आधारमा विश्लेष्य कथाको विश्लेषण गरी कथामा अभिव्यक्त नेपाली समाजका नारीको अवस्था निरूपण गरिएको छ ।

सामग्री विश्लेषण : प्राप्ति तथा छलफल

साधना प्रतीक्षाको 'अदृश्य जुकाहरू' शीर्षकको कथा मधुपर्कको पूर्णाङ्क ६६५ मा प्रकाशित छ । यस कथामा पितृसत्ताका पृष्ठाधारमा पुरुषसत्ताले नारीमाथि गरेको शोषण र दमनको विषय प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा पितृसत्तालाई लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणको कारणका रूपमा चिनाइएको छ । लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया तथा लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था विश्लेषण तथा मूल्याङ्कनमा केन्द्रित यस अध्ययनमा प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया, प्रभुत्वको अवस्था तथा प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका बिचको द्वन्द्वलाई कथाविश्लेषणको आधारका रूपमा चयन गरिएको छ । यिनै आधार प्रयोग गरी विश्लेष्य कथालाई निम्नानुसारका उपशीर्षकहरूमा राखी विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रभुत्व निर्माणको प्रक्रिया

विश्लेष्य कथाको कथानकीय प्रसङ्ग अनुसार, उजेलीको पति वैदेशिक रोजगारीका सिलसिलामा मलेसिया गएको छ। पतिको अनुपस्थितिमा ऊ शारीरिक तथा मानसिक उत्पीडन बेहोर्न बाध्य बनेकी छे। उजेलीको जेठाजुले उसको पतिको अनुपस्थितिलाई अवसरका रूपमा प्रयोग गरी उसलाई यौनशोषण गरेको छ। जेठाजुले आफूप्रति राखेको भोगवादी दृष्टिका कारण उजेली शारीरिक तथा मानसिक रूपमा उत्पीडित बनेकी छे। उसको जेठाजुले उसलाई भोगको साधन बनाएको छ। भाइ मलेसियाबाट फर्किएर आए उजेलीलाई शारीरिक शोषण गर्ने बाटो बन्द हुन्छ भन्ने जेठाजुले बुझेको छ। सुरक्षित वातावरण निर्माण गरी भोगको कार्यलाई नियमित गर्न उसले मलेसियामा भाइलाई चिठी पठाएको छ। चिठीमा उसले उजेलीलाई आफूले बहिनीका रूपमा संरक्षण गरेर राखेको भुटो अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेको छ। उसले भाइलाई दुईचार वर्ष उतै बसी आफ्नो व्यवहार सुधार गरेर मात्र फर्किनु उचित हुने सुझाव दिएको छ। भाइलाई सहमतिको बिन्दुमा उतारेर उसले बुहारी उजेलीलाई शारीरिक शोषण गर्ने बलियो आधार तयार पारेको छ। यस कथामा उजेलीको जेठाजुले उजेलीमाथि आफ्नो वर्चस्व कायम गर्न अपनाएको सहमतीय शैली प्रस्तुत गरिएको छ। आफ्नो दाजुले दिएको सल्लाह मानेर उजेलीको पतिले अझै केही वर्ष विदेशी भूमिमा बस्ने निर्णय गरेको छ। उजेलीका लागि पठाएको चिठीमा उसका पतिले यो कुरा खुलाएको छ। उजेलीलाई पठाएको पत्रमा उसले भनेको छ :

तिमीलाई लाग्दो हो म निष्चुरी भएँ तर होइन नि। तिम्रो माया उस्तै छ। यहाँ आउँदाको ऋण तिरिसके पनि केही कमाउन सके हाम्रो भविष्य सुखी होला भनेर पसिना बगाउँदै छु। यसपाला घर आउँछु भनेको दाइले 'अब दुईचार वर्षमा एकैचोटि आइज अनि आफ्नो व्यवस्था गरी बस्लास्' भन्नुभयो। कुरो ठिकै पनि लाग्यो। तिम्रीलाई घरमा सबैले माया गरेर राखेका छन् रे। तिम्री पनि त खुसी नै छौ रे। भन् दाइले त तिम्रीलाई आफ्नै बहिनी सम्झनुहुन्छ रे नि। (पृ. २३)

प्रस्तुत दृष्टान्तमा उजेलीको जेठाजुले उजेलीको शरीरलाई भोग गर्नका लागि तयार पारेको रणनीतिक मार्गचित्र प्रतिबिम्बित छ। आफ्नो भाइ मलेसिया गएको समयलाई अवसरका रूपमा प्रयोग गरी उसले उजेलीको शरीरमाथि प्रभाव जमाएको छ। उसले साइनो, सम्बन्ध र नातागोताको सांस्कृतिक धरातललाई कुल्चिएर बुहारीलाई यौनशोषण गरेको छ। शोषणको प्रक्रियालाई निरन्तरता दिई उजेलीको शरीरमाथि प्रभाव जमाउने मनसायले उसले भाइलाई विदेशमै रोक्ने उपायको खोजी गरेको देखिन्छ। उजेलीको शरीर उसका

पतिको नियन्त्रणमा छ भन्ने मान्यताको पृष्ठभूमि समाती जेठाजुले तत्कालीन सामाजिक संरचनामा उजेलीभन्दा माथिल्लो तहलाई सहमतिका बिन्दुमा उत्रिन बाध्य बनाएको छ । उजेलीको पतिले श्रीमतीको अवस्था तथा उसलाई परेको पीडाका बारेमा खोजी गरेको छैन । उसले दाजुले दिएको सल्लाहलाई भने सरासर स्वीकार गरेको छ । कथामा वर्णित यस प्रसङ्गमा पितृसत्तात्मक संस्कृतिको प्रभावकारी उपस्थिति देखिएको छ । उजेलीको जेठाजुले आफन्त र अभिभावकको सामाजिक धरातलमा टेकी लैङ्गिक शोषणलाई वैधानिकता प्रदान गर्ने प्रयत्न गरेको छ । उसले थालेको लैङ्गिक प्रभुत्वको यात्रा दमनको शैलीबाट विस्तार भई सहमतीय शैलीमा पुगेको छ ।

जेठाजुले नियमित रूपमा यौनशोषण गर्न थालेपछि शारीरिक तथा मानसिक रूपमा विकृष्ट बनेकी उजेलीले सुरक्षाको बाटो पहिचान गरेकी छे । सुरक्षित बन्ने अभिप्रायले उसले ढोकामा आग्लो लगाउन थालेकी छे । आग्लोलाई माध्यम बनाई उजेलीले प्रतिरोध गरेको बुझेपछि जेठाजुले ऊसँग रिसइबी साँधेको छ । कोदो रोप्न मेलामा गएकी उजेलीलाई उसकी साथीले छोडेर गएपछि उत्पन्न भएको परिस्थितिलाई यस्तो रिसइबी पोख्ने उपयुक्त समयका रूपमा जेठाजुले प्रयोग गरेको छ । उसले उजेलीलाई शोषण गर्न नपाए हली कान्छासित बात लगाई गाउँनिकाला गर्ने चेतावनी दिएको छ । जेठाजुले प्रभुत्व हासिल गर्ने दमनात्मक शैली अनुसरण गरेको देखिन्छ । उसले शोषण गर्न पाउनुपर्ने जिकिर गर्दै उजेलीसमक्ष यस्तो धम्की प्रस्तुत गरेको छ :

ए अब तँ आग्लो ठोकेर सुत्ने भइस् हैन ? सतीसावित्री बन्न खोज्छेस् । रहर मेरो मात्र हो र ?
बैस त तेरो पनि खेरै गएको छ । तेरो पोइ छैन मेरी जोई कामकी छैन । ...तेरो खाँचो म, मेरो खाँचो तँ ।
चुपचाप मानिस् भने ठिकै छ नत्र भोलिदेखि हली कान्छासँग सल्केकी भनेर तँलाई घरनिकाला गर्छु बुझिस् । हली कान्छो राति तेरो कोठीबाट निस्केको दस जनालाई देखाउन सक्ने तागत छ ममा । हली कान्छासँग तेरो जोडी बाँधेर गाउँ कटाएको खबर सुनेर तेरो पोइ उतै भुन्डिएर मर्ने छ अनि । (पृ. २३)

उद्धृत साक्ष्यमा प्रभुत्व हासिल गर्नका लागि प्रयुक्त दमनात्मक शैली उद्घाटित छ । उजेलीको जेठाजुले प्रभुत्व विस्तारका लागि दमनको शैली प्रयोग गरी उजेलीलाई नियन्त्रणमा लिने प्रयत्न गरेको छ । पितृसत्ता सत्तासम्बन्धमा आधारित समाजमा महिलामाथि वर्चस्व राख्दै दमन गर्ने प्रणाली हो । समाजमा महिलालाई अधीनस्थ र पुरुषलाई दमनकारी बनाउने व्यवस्थासँग पितृसत्ता सम्बन्धित छ (ढकाल, २०८१, पृ. ६८-६९) । उल्लिखित कथांशमा उजेलीको जेठाजु पितृसत्ताद्वारा निर्मित चरित्र हो । आफूमाथि हिंसा भएको बोध भएपछि ढोकामा आग्लोको प्रयोग गरेर प्रतिरोधको प्रयत्नमा अघि बढेकी उजेलीमाथि धम्कीको भाषा प्रयोग गरी

जेठाजुले वर्चस्व विस्तार गरेको छ । उसको अभिव्यक्तिमा नारीलाई भोगको साधनका रूपमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ । षड्यन्त्रको तानाबाना बुनी भविष्यलाई पूर्ण रूपमा अन्धकार बनाइदिने चेतावनीको भाषा प्रयोग गरी जेठाजु पात्रले पितृसत्ताको अभ्यास गरेको छ । उसले पितृसत्ताको शक्तिका धरातलमा अडिएर लैङ्गिक प्रभुत्वको दमनात्मक शैलीलाई बलियो बनाएको छ । त्यही शक्तिका पृष्ठाधारमा उसले उजेलीमाथि प्रभाव जमाएको छ ।

प्रभुत्वको अवस्था

घुम्से गाउँको प्रकृति चित्रण गरी प्रस्तुत कथाको थालनी गरिएको छ । यस कथामा प्राकृतिक विम्ब तथा प्रतीकको प्रयोग गरी त्यस गाउँका नारीले बेहोर्नु परेको उत्पीडनको अवस्था चित्रण गरिएको छ । यसमा प्रकृतिमा देखिने निरन्तर परिवर्तनको प्रक्रियालाई नारीको वेदनाका सादृश्यमा हेरिएको छ । कथामा प्रवेश गर्दा, पतिको अनुपस्थितिमा आफ्नै जेठाजुले उजेलीलाई भोगको साधन बनाएको छ । पितृसत्ताको अस्तित्वसँग लड्ने सामर्थ्य जुटाउन नसक्दा आहत बनेकी उजेली मानसिक रूपमा विक्षिप्त बनेकी छे । प्रकृतिमा भेटिएका जुकाहरूको बाहिरी डसाइको सामना गर्न समर्थ भए पनि पितृसत्ताका पक्षपोषक पुरुष जुकाहरूको आक्रमण सहन उजेलीको क्षमताले भ्याएको छैन । पुरुष प्रभुत्वको प्रताडनाका कारण उजेली मानसिक रूपमा शिथिल बनेकी छे । उसको मानसिक थकान प्रस्तुत गर्ने क्रममा कथाकारले निम्नलिखित कथांश अधि सारेकी छिन् :

छातीभिन्न बलैले दबाएर राखेका असीमित पीडाका कारण उज्यालो भइसक्दा पनि अँध्यारिइ नै रहेकी उजेली छेवैमा रहेको रिक्तो डोकोसँगै टोलाइरहेकी छ । ...त्यो रिक्तो डोकोका असङ्ख्य आँखा गन्न मन लागेको छ, आज उसलाई तर अहँ गन्न सकिरहेकी छैन, जसरी आफ्नो पर्खाइका अपरिमित पलहरू गन्न सकेकी छैन । फाटेर चुँडिनै लागेको नाम्लोजस्तै लाग्न थालेको छ अचेल उसलाई आफ्नो आस्था, विश्वास अनि भरोसा । त्यसैले त उसले नयाँ नाम्लोको चाहना अनि माग पनि गरेकी छैन । ऊ त चाहन्छे चुडियोस् सदाका लागि त्यो नाम्लो अनि फुक्का होओस् कष्टकर दायित्वको भारीबाट आफ्नो थाप्लो । सोचाइका सानाठुला अनेक भँगालामा भासिँदै जान्छे, उजेली । दाहिने गोडामा गाडिएको जुकाले पेट भरेर कति खेर बाटो तताएछ, उसले पतै पाइन । त्यहाँबाट भलभली रगत बग्नु थाल्यो । रगतको त्यो भलमा उसले आफ्ना प्रिय सपनाहरू बगेको देखी । चिलाइ र दुखाइको छटपटाहटमा उसले अधिकांश रातका अव्यक्त पीडाको आभाष गरी । (पृ. २२)

उद्धृत साक्ष्यमा उजेलीको अधीनस्थ अवस्था प्रकटित छ । यसमा पितृसत्ताले विस्तार गरेको प्रभुत्वद्वारा सिर्जित उत्पीडन अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । घरपरिवारको संरक्षणमा उजेलीलाई छोडेर वैदेशिक

रोजगारीमा मलेसिया गएको उजेलीको पति उसले बेहोर्नु परेको अधीनस्थ अवस्थाको कारण बन्न पुगेको छ । पतिको अनुपस्थितिमा जेठाजुले उसलाई भोगको साधनका रूपमा प्रयोग गरेको छ । जेठाजुबाट हरेक रात भोगिनुपर्दा सिर्जित उजेलीको अवस्था उल्लिखित दृष्टान्तमा उद्घाटित छ । संरक्षकबाटै भोगिनुपर्दा उजेलीमा उत्पन्न मानसिक तनावको अवस्था चित्रण गरिएको यस प्रसङ्गमा लैङ्गिक प्रभुत्वको परिणतिलाई प्रस्ट्याइएको छ । यसमा चुँडिन लागेको नाम्लोका सादृश्यमा उजेलीको अवस्थालाई हेरिएको छ भने नाम्लाको भारलाई पितृसत्ताद्वारा सिर्जित उत्पीडनका विम्बमा बोध गरिएको छ । उजेलीले नाम्लो चुँडिएपछि भारीको भार अन्त्य भएजस्तै जीवनमा आइलागेका कठिनाइ पनि अन्त्य हुनुपर्ने अभिलाषा प्रस्तुत गरेकी छे, जसमा उसको अधीनस्थ अवस्था प्रतिविम्बित भएको पाइन्छ । यस कथांशमा उत्पीडित उजेलीको अवस्था चित्रण गरी लैङ्गिक प्रभुत्वको चरित्र उद्घाटन गरिएको छ ।

वनजङ्गलबाट घाँसदाउरा ल्याउने दैनिकीसँग जोडिएकी उजेलीले प्राकृतिक रूपमा शरीरको रगत चुस्न आउने जुकाहरूलाई भगाउन नुन र टिमुरको धुलो प्रयोगमा ल्याएकी छे । हरेक रात उसको शरीरसित खेलन पल्किएको जेठाजुलाई उसले त्यस्तै जुकाको संज्ञा दिएकी छे । उसले जुकोजस्तै जेठाजु पनि शरीर चुस्न उसको शरीरमा सल्किएको बोध गरेकी छे । प्राकृतिक जुकाहरूलाई भगाउन नुन र टिमुरको धुलो प्रयोगमा ल्याएजस्तै मानवरूपी जुकाको अन्त्यका निम्ति त्यस्तै औषधी खोजी गर्ने विद्रोही विचार उजेलीका मानसमा उत्पन्न भएको छ । उजेलीले विद्रोही विचार मनमा ल्याए पनि त्यसलाई व्यवहारमा उतार्न भने सकेकी छैन । हरेक रात कोठामा प्रवेश गरी जुनेलीलाई उसको जेठाजुले यौनशोषण गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्ने क्रममा कथाकारले लेखेकी छिन् :

निष्पट अँध्यारोमा ढुकढुक गरिरहेको मुटु सिरानीले थिचेर शान्त पार्न खोज्दै गर्दा घुरुक्क दैलो खुल्ले । एउटा छाया भित्र पसेर आग्लो लगाउँछ । पलभरमा नै उसका चाहनाको आवरण च्यातिएर धुजा धुजा हुन्छ । प्रतिकारको प्रयास पनि व्यर्थ हुन्छ अनि ऊ सदाभैँ लासमा परिणत हुन्छे । एउटा जिउँदो लास । त्यही लाससँग मन लागुन्जेल खेलेर तृप्त भएपछि परम आनन्दको डकार फाल्दै त्यो छाया बिरालोको चालमा बाहिरिन्छ । त्यो लास भररात मरिरहन्छे अनि मिर्मिरेमा भालेको डाकोसँगै व्युँतिएर पुनः बाँचेको अभिनय गर्दछे । (पृ. २२)

प्रस्तुत साक्ष्यमा उजेलीको अधीनस्थ अवस्था उद्घाटन गरिएको छ । यसमा पुरुषको भोगवादी प्रवृत्तिका कारण नारीले बेहोर्नु परेको उत्पीडनलाई प्रस्ट्याइएको छ । वैदेशिक रोजगारीका क्रममा श्रीमान् मलेसिया गएको अवस्थालाई अवसरका रूपमा प्रयोग गरी उजेलीको जेठाजुले उसलाई प्रत्येक रात शारीरिक शोषण गरेको छ । पितृसत्ताको आड लागेर जेठाजुले उजेलीलाई शारीरिक शोषण गरी आफ्नो नियन्त्रणमा लिएको छ । जेठाजु र उजेलीको सामाजिक पृष्ठभूमि एउटै भए पनि उजेली भने असुरक्षित बन्न पुगेकी छे । पुरुष भएर जन्मिएकै आधारमा पुरुषले शासक बनी महिलामाथि शासन गरिरहेको हुन्छ तर महिला भएकै आधारमा महिलाले शासित र शोषित भएर शोषण तथा अन्याय सहन बाध्य बन्नुपर्छ (खनाल, २०८०, पृ. ३०-३१) । सामाजिक मर्यादालाई पृष्ठभूमिमा राख्नुपर्ने बाध्यताका कारण उजेलीले विद्रोहको आवाज अघि बढाउन सकेकी छैन । पितृसत्ताद्वारा निर्देशित सामाजिक शासन व्यवस्थालाई आफू अनुकूल प्रयोग गरी जेठाजुले उजेलीमाथि प्रभुत्व कायम गरेको छ । उजेलीको अधीनस्थ अवस्थामा लैङ्गिक प्रभुत्व प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ ।

लैङ्गिक उत्पीडनका कारण मानसिक रूपमा विक्षिप्त बनेकी उजेलीमा जटिल मनोग्रन्थि निर्माण भएको छ । उसले आफूमा उत्पन्न भएको पीडालाई बेवास्ता गरेकी छे । यस परिस्थितिमा उजेली स्वपीडक देखिएकी छे । जङ्गलमा घाँस लिन सँगै गएको बेलीले उजेलीलाई जुकाले टोकेको देखेपछि नुनटिमुको धुलो छरिदिएकी छे । उसले रगत बगेको ठाउँमा भाङर माडेर लगाइदिने तथा पटुकाको छेउ च्यातेर बाँधिदिने काम पनि गरेकी छे । शरीरमा जुकाको प्रवेशका कारण रगत बगे पनि उजेलीले भने त्यस कुराको बेवास्ता गरेकी छे । यस्तो अवस्था देखेपछि उसकी साथी बेलीले आश्चर्य प्रकट गरेकी छे । बेलीसँग उजेलीले बाँच्ने मन नभएको, पीडा कसैले नबुझेको, समाजका कारण पीडा प्रकट गर्न नसकेको, मर्न मन लागेको मानिसका शरीरबाट रगत बग्नु सामान्य विषय भएको आदि विचार व्यक्त गरेकी छे । पीडाको भारी बोकेर बाँचेकी उजेलीको वास्तविकता बुझ्ने प्रयास कतैबाट भएको छैन । उसकी सासूले त उसलाई घर गरेर खान नसक्ने नारीका रूपमा परिभाषित गरेकी छे । उजेलीले कस्तो अवस्थामा कार्यभार सम्हालेर अघि बढ्नुपरेको छ भन्ने विषयमा कुनै कोणबाट नियाल्ने प्रयत्न गरिएको देखिँदैन । पीडामिश्रित उसको प्रस्तुतिका प्रति प्रश्न मात्र सिर्जना गरिएको छ । पितृसत्ताको प्रभुत्वका कारण मानसिक रूपमा शिथिल बन्न पुगेकी उजेलीको अधीनस्थ अवस्था चित्रणका क्रममा कथाकारले लेखेकी छिन् : “उसको मानसपटलमा जुकैजुका सल्बलाउन थाले । आफू रगतको आहालमा डुबेको अनुभव गरी उसले एककासि चिच्याई, ‘कति सहनु ? अब सहन्नँ । जुको आउने बाटै थुनिदिन्छु । मैले टोक्न नदिने हो भने

कसरी टोकदो रहेछ ?' खुट्टातिर तानिएको जुकालाई हँसियाले हुत्याएर ऊ अधि बढी" (पृ. २३) । उद्धृत दृष्टान्तमा उजेलीको अधीनस्थ अवस्था प्रकटित छ । लैङ्गिक प्रभुत्व उसको अधीनस्थताको कारण बन्न पुगेको छ । अधीनस्थ बन्नको पीडाबोधले उजेलीका मानसमा प्रतिरोधी विचारको जन्म भएको छ । त्यही प्रतिरोधी विचारलाई चरितार्थ गर्न उसले नुनटिमुर पिसी धुलो तयार पारेकी छे । प्राकृतिक जुकाका विरुद्धमा धुलो छरेर प्रतिरोध गरेजस्तै उजेलीले मानवरूपी जुकाको समूल नष्ट गर्न वैचारिक हतियारलाई अधि बढाउने प्रयत्न गरेकी छे । प्रतिरोधी विचार अभिव्यक्त गर्ने क्रममा उसले यसो भनेकी छे : "...सत्यनाश गर्छु अब म जुकाको । चुस्लास् त अब मलाई" (पृ. २३) । अधिक उत्पीडनका कारण उजेलीमा विद्रोहको विजारोपण भएको छ । Schep (2012) ले लैङ्गिक प्रदर्शनले सबै प्रकारका भेदभाव विरुद्धको सङ्घर्षमा एक शक्तिशाली उपकरणको भूमिका निर्वाह गर्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन् (p. 872) । जेठाजुको शोषण विरुद्ध उत्रिनका निमित्त उसले प्रतिरोधको बाटो समातेकी छे । उसको प्रतिरोध शक्तिशाली रूपमा प्रकट भएको छ । उजेलीको अधीनस्थ अवस्था तथा प्रतिरोधी विचारमा लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ ।

प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका बिचको द्वन्द्व

जेठाजुको निरन्तर शारीरिक शोषणमा परेपछि त्यसबाट उम्किन उजेलीले ढोकामा आग्लो लगाउन थालेकी छे । आग्लोका कारण आफ्नो भोगको बाटो थुनिएपछि जेठाजुले उसलाई हली कान्छाको बात लगाएर गाउँनिकाला गर्ने धम्की दिएको छ । यी सबै घटनालाई पृष्ठभूमिमा राखी उजेलीका मानसमा विद्रोहको भाव जागृत भएको छ । किनारामा धकेलिएका नारी चरित्र बिस्तारै केन्द्राभिमुख हुने प्रयत्न गर्छन् (सुवेदी, २०७६, पृ. २१४) । दसैंको माहोल सुरु भएपछि गाउँभरि गुञ्जिएको चण्डमुण्ड र महिषासुर मर्दिनीको गाथाले उजेलीको विद्रोही मानसिकतामा उत्प्रेरणा थपेको छ । कालीको मूर्ति देखेपछि उसका मानसमा विद्रोहको अस्वभाविक ज्वारभाटा उत्पन्न भएको छ । उजेलीमा उत्पन्न भएको विद्रोहलाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा कथाकारले लेखेकी छिन् :

देवीका हातमा धारिलो त्रिशूल, खुँडा अनि काटिएको दैत्यको टाउको देखा ऊ रोमाञ्चित हुन्छे । लट्टा फिँजारेर लामो जिब्रो भिकेकी कालीले उसलाई सम्मोहित गर्छिन् । आफ्नो जिउभरि अदृश्य जुकाहरू सल्वलाएर चिलेको पीडाको आभासमा ऊ चिच्याउँछे । 'या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता' भन्दै उजेली पूजाका लागि राखिएको धारिलो खुँडा उठाएर हावाको वेगमा ओरालो भर्छे । गुजुल्ट्याएको कपाल फिँजिन्छ ।

अनुहार क्रोधले रातो हुन्छ । मानिसहरू उसका पछि लाग्छन् तर समाउने आँट कसैले गर्दैनन् । उजेली छटाई भन्ने खबर गाउँभरि फिँजिन्छ । (पृ. २४)

प्रस्तुत प्रसङ्गमा उजेलीमा विकसित प्रतिप्रभुत्वको अवस्था प्रकटित छ । फुकोले भनेजस्तै उत्पीडन नै उजेलीमा विकसित प्रतिरोधको कारण बन्न पुगेको छ । विकसित समाजमा स्थापित पुरुष प्रधान संरचनाले नारीलाई पूर्ण रूपले अधीनस्थ बनाएपछि नारी भौतिक तथा मानसिक रूपले दमित र उत्पीडित बन्न पुगेका हुन् । आफूमाथि पितृसत्ताले गरेको यस्तो उत्पीडन र दमन विरुद्ध कालान्तरमा नारीहरूमा विद्रोहको उद्बोधन भएको पाइन्छ (पन्त, २०७८, पृ. ५१) । उजेलीमा जागृत विद्रोह प्रतिप्रभुत्वका रूपमा केन्द्रतर्फ अधि बढेको छ । उसको प्रतिप्रभुत्व त्यस समाजमा स्थापित पितृसत्ताको प्रभुत्वका विरुद्धमा अधि बढेपछि प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका विचमा द्वन्द्वको अवस्था सिर्जना भएको छ । उजेलीमा विकसित विद्रोहलाई त्यस समाजको प्रभुत्वशाली वर्गले इन्कार गर्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ । उनीहरूले उजेलीको विद्रोहलाई दबाउनका निम्ति मानसिक सन्तुलन गुमाएको आरोप लगाएका छन् । मानसिक सन्तुलन गुमाई उजेली छटाउने अवस्थामा पुगेकी हो भन्ने भाष्य रचना गरी पितृसत्ता पक्षधरले प्रभुत्वको निरन्तरताको प्रक्रियालाई अधि बढाएका छन् । कथाको यस प्रसङ्गबाट प्रभुत्वशाली वर्गले प्रभुत्वको निरन्तरताका लागि प्रतिप्रभुत्वको अस्तित्वलाई कसरी निस्तेज पार्ने प्रयत्न गर्छन् भन्ने वस्तुतथ्य बोध गर्न सकिन्छ ।

दसैंको दुर्गापूजाको माहोलबाट उत्प्रेरित भई खुँडा लिएर प्रतिरोधमा उत्रिएकी उजेलीको स्वरूप देखी उसकी सासूले उसलाई खोल्साको भूतले समातेको आशङ्का व्यक्त गरेकी छे । आफूमाथि निरन्तर भएको शारीरिक शोषणका विरुद्धमा उत्रिएको दाबी गर्दै उजेलीले भने जेठाजुको हत्या गर्ने उद्घोष गरेकी छे । उसले तीन वर्षदेखि जेठाजुले आफूलाई निरन्तर रूपमा शारीरिक शोषण गर्दै आएको खुलासा गरेकी छे । पतिका अनुपस्थितिमा हलीसँग शारीरिक सम्पर्क राखी आफ्नो लोग्नेलाई दोषारोपण गरेको भनी उसकी जेठानीले भने उजेलीको अभिव्यक्तिको खण्डन गरेकी छे । परिस्थितिलाई थप प्रस्ट्याउने क्रममा उजेलीले यसो भनेकी छे : “तेरो सैतान पोइले कान भदैमा म हलीसँग लागेकी हुन्छु ? त्यै हली कान्छाको बात लगाएर गाउँनिकाला गरिदिन्छु भन्दै यसले मलाई लुटिरह्यो । बाहिरका यी जुकाको चुसाइभन्दा हजार गुना चुसाइ सहेँ तर अब सहन सकिदैन” (पृ. २४) । उजेलीकी जेठानीमा पितृसत्तात्मक सञ्चेतना जागृत भएको पाइन्छ । पितृसत्ताको प्रभावका कारण उसले उजेलीको उत्पीडनलाई बेवास्ता गरेकी छे । के-कस्तो अवस्था भोगेर उजेली त्यस प्रकृतिको

प्रतिरोधी अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्न अघि बढेकी हो भन्ने विषयलाई जेठानीले विश्लेषण गर्न सकेकी छैन ।

पितृसत्ताको प्रभुत्व सहेर बस्न बाध्य भए पनि जेठानीले उसको पतिलाई हरेक दृष्टिकोणबाट सही देखेकी छे । यस परिस्थितिमा पितृसत्ताको प्रभुत्व र उजेलीको प्रतिप्रभुत्वका बिचमा द्वन्द्व सिर्जना भएको छ ।

खुँडा बोकी पितृसत्ता विरुद्ध लड्न तयार भई मैदानमा उत्रिएकी उजेलीका नजिकमा पर्न त्यहाँ उपस्थित सबै डराएका छन् । कथाअनुसार, जेठाजुद्वारा हरेक रात आफू कसरी भोगिन बाध्य बन्नुपथ्यो भन्ने विषयलाई उजेलीले सबैका सामु छर्लङ्ग पारेकी छे । जेठानीको पाठेघर फालेपछिका सबैजसो रात कोठामा विनासङ्कोच प्रवेश गरी जेठाजुले यौनशोषण गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरी उजेलीले आफ्नो अधीनस्थ अवस्थाको व्याख्या गरेकी छे । उजेलीले आफूमाथि भएको यौनशोषणको प्रस्टीकरण प्रस्तुत गरेपछि लोकलाजबाट बच्नका लागि जेठाजुले उसलाई प्रमाणविना नबोल्न चेतावनी दिएको छ । उसले उजेलीलाई चारपाटा मुडेर गाउँनिकाला गरी सजाय दिनुपर्ने जिकिर गरेको छ । हली कान्छासित लसपस गरेको भुटो आरोप लगाई जेठाजुले उजेलीलाई पतन गराउने प्रयत्न गरेको छ । त्यहीं उपस्थित हली कान्छाले धम्की र प्रलोभनमा पारी उजेलीको जेठाजुले उसलाई भुटो बोल्न अभिप्रेरित गरेको बताएपछि उजेली विरुद्ध निर्मित षड्यन्त्रको पर्दाफास भएको छ । हली कान्छाको अभिव्यक्ति सुनी स्तब्ध भएका गाउँलेका सामु उजेलीले प्रतिरोधको शक्तिशाली आवाज अघि बढाएकी छे । उसले भनेकी छे : “अब त साबित भो होला नि यो राक्षस हो । बुहारीलाई बहिनी नमान्ने, छोरीचेलीको जिउमा आँखा गाड्ने यसलाई म छाड्दिनँ । मुक्त हुन्छु म यो अदृश्य जुकाबाट” (पृ. २४) । उजेलीद्वारा निर्मित प्रतिप्रभुत्व पितृसत्ताका विरुद्धमा गतिशील बनेको छ । यस कथांशमा अदृश्य जुकालाई पुरुषसत्ताद्वारा निर्मित प्रभुत्वको बिम्बका रूपमा बोध गर्न सकिन्छ । उजेलीको प्रतिरोधी विचारमा पितृसत्ताद्वारा निर्मित प्रभुत्व सङ्केतित छ । उजेलीले निर्माण गरेको प्रतिप्रभुत्वका पृष्ठभूमिमा प्रभुत्व र प्रतिप्रभुत्वका बिचको द्वन्द्वले अस्तित्व ग्रहण गरेको छ । उद्धृत साक्ष्यमा कथाकारले जुकालाई पितृसत्ताका पृष्ठाधारमा निर्मित पुरुष प्रवृत्तिको प्रतीकका रूपमा प्रयोग गरेकी छिन् । उनले नेपाली समाजमा स्थापित लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्थालाई उजागर गर्ने अभिप्रायले यस कथाको विषयवस्तु संयोजन गरेको देखिन्छ । कथाको शीर्षकले कथाकारको उद्देश्यलाई प्रस्ट पारेको छ । उजेली चरित्रलाई प्रतिरोधी नारीको दृष्टान्तका रूपमा प्रस्तुत गरी कथाकारले स्रष्टामानसको लैङ्गिक चेतनाको सबलता उद्घाटन गरेकी छिन् । आफ्नै बुहारीको यौनशोषण गर्ने जेठाजु चरित्रको प्रस्तुतिमार्फत यस कथामा नेपाली

समाजमा व्याप्त लैङ्गिक हिंसाको अवस्था चित्रण गरिएको छ । यस कथाको शीर्षकले कथामा अभिव्यक्त प्रसङ्ग र विचारलाई सम्बोधन गरेको छ ।

निष्कर्ष

साधना प्रतीक्षाद्वारा लिखित 'अदृश्य जुकाहरू' शीर्षकको कथामा पितृसत्ताका पृष्ठाधारमा लैङ्गिक प्रभुत्व निर्माण भएको छ । यसै पृष्ठभूमिबाट निर्माण भएको प्रभुत्व नै नारीको अधीनस्थ अवस्थाको कारण बन्न पुगेको छ । यस कथामा दमनात्मक तथा सहमतीय शैलीको प्रयोग गरी पुरुषसत्ताले प्रभुत्वको आधारभूमि तयार पारेर नारीलाई आफू अनुकूल प्रयोग गरेको छ । यसमा शारीरिक शोषणको उद्देश्यमा अग्रसर पुरुषसत्ताले प्रभुत्व हासिल गरी नारीलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिएको देखिन्छ । सामाजिक रूपमा नारीलाई प्राप्त हैसियतबाट च्युत गराउने मानसिक त्राससम्बद्ध विषय अघि बढाई पुरुषसत्ताले भोगको अभिलाषा पूर्ण गरेको पाइन्छ । शिक्षाका अभावमा पितृसत्तात्मक सङ्कथनको शासकीय अस्तित्वसँग लड्न नारीमा कठिनाई उत्पन्न भएको छ, जसका कारण नारीले मानसिक तथा शारीरिक रूपमा उत्पीडित बन्नुपरेको छ । वैदेशिक रोजगारीका क्रममा पति विदेश गएको परिस्थिलाई अवसरका रूपमा उपयोग गरी उजेली पात्रलाई उसको जेठाजुले गरेको यौनशोषण तथा यस्तो शोषणका विरुद्धमा उजेलीले समयमै प्रतिरोधी कदम चाल्न नसक्नुलाई यसको दृष्टान्तका रूपमा लिन सकिन्छ । निम्न आर्थिक हैसियतका कारण विदेश पलायन हुनुपर्ने नेपाली समाजको वास्तविकता प्रकटित यस कथामा वैदेशिक रोजगारीको संस्कृतिका पृष्ठभूमिमा विकसित नारी असुरक्षाको अवस्था उद्घाटित छ । यसमा घरपरिवारभित्र अभिभावकका रूपमा परिचित पुरुष चरित्रबाटै नारीको अस्मिता लुटिने गरेको वर्तमान नेपाली समाजको यथार्थको अभिव्यक्ति पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा शारीरिक शोषणका कारण मानसिक रूपमा विकृष्ट बनेका नारीले प्रतिरोधको बाटो समाती पुरुषसत्ताको व्यवहार, प्रभुत्व र हैसियत खुलासा गर्न सक्ने वस्तुयथार्थको बोध गरिएको छ । उत्पीडनका कारण निर्मित नारीको प्रतिप्रभुत्व र पितृसत्ताको प्रभुत्वका बिचको द्वन्द्व प्रस्तुत गरी यस कथामा नेपाली समाजको लैङ्गिक प्रभुत्वको अवस्था, प्रक्रिया र चरित्र उद्घाटन गरिएको छ । यसमा पितृसत्तात्मक सङ्कथनको प्रयोग गरी पुरुषसत्ताद्वारा नारीको प्रतिप्रभुत्व निस्तेज पार्ने नेपाली समाजको चरित्र सार्वजनिक गरिएको छ । लैङ्गिक प्रभुत्वको कारण, प्रक्रिया र स्वरूपको अभिव्यक्ति पाइने यस कथामा पितृसत्ताको चरित्रलाई प्रस्ट्याइएको छ । यस कथाले पुरुषको भोगवादी मानसिकता नै लैङ्गिक हिंसाको कारण बन्न पुगेको वस्तुतथ्यलाई उजागर गरेको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अर्याल, अम्बिका (२०८०). नेपाली स्रष्टाका समकालीन उपन्यासमा नारीवादी चेतना. अम्बिका अर्याल र जीवन श्रेष्ठद्वारा सम्पादित *प्रज्ञा उपन्यास विमर्श* (पृ. ३०९-३३४). नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- एटम, नेत्र (२०७९ माघ-२०८० असार). शिरीषको फूल उपन्यासमा प्रभुत्वशाली पुरुषत्व. *प्रज्ञा*, १२४ (२), ९६-१०८ ।
- खनाल, शारदा (२०८० कार्तिक-चैत्र). पितृसत्तात्मक समाज र एकल महिला. *अस्मिता हाम्रो*, २ (१), ३०-३५ ।
- गौतम, कृष्ण (२०७५). *मार्क्सवाददेखि उत्तरमार्क्सवादसम्म*. भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन्स ।
- घर्ती, दुर्गाबहादुर (२०८१). *सांस्कृतिक अध्ययन*. इन्डिगो इन्क ।
- जवाली, विष्णुप्रसाद (२०७३). *सांस्कृतिक अध्ययन र विकलका उपन्यास*. तन्नेरी प्रकाशन ।
- ढकाल, रजनी (२०८१). *लैङ्गिकता र नेपाली साहित्य*. भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- पन्त 'प्रतीक्षा', साधना (२०७८). *समकालीन नेपाली नारीआख्यानमा पहिचान र विद्रोह*. नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- प्रतीक्षा, साधना (२०८१ फागुन). अदृश्य जुकाहरू. *मधुपर्क*, ६६५ (१०), २१-२४ ।
- बरई, त्रिभुवन (सन् २०२३ जुन). अनुराधा उपन्यासमा लैङ्गिकता. *Tribhuvan University Journal*, ३८ (१), २७०-१८३ ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७). *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*. भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- भुसाल, राजु (२०७८ साउन-२०७८ पुस). बन्दोबस्त कथामा सांस्कृतिक प्रभुत्व. *प्रज्ञा*, १२२ (२), १३३-१४३ ।
- रिसाल, कौशिला (२०८०). *नेपाली कवितामा नारीचेतना*. नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- शर्मा, अमृता (२०७९ माघ-२०८० असार). चेलीबेटीका बेग्लै कुरा निबन्ध सङ्ग्रहमा नारीउत्पीडन. *प्रज्ञा*, १२४ (२), ३०-४२ ।
- सुवेदी, राजेन्द्र (२०६८/२०७६). समसामयिक नेपाली उपन्यास : सांस्कृतिक र सीमान्तीय अध्ययन. राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतमद्वारा सम्पादित *रत्न बृहत् नेपाली समालोचना प्रायोगिक खण्ड* (दोस्रो संस्क.) (पृ. १९५- २२१). रत्न पुस्तक भण्डार ।

Budgeon, Shelley. (2014). The Dynamics of Gender Hegemony: Femininities, Masculinities and Social Change. *Sociology*, 48 (2), 317-334.

Johnson, Richard. (2007). Post-hegemony? I Don't Think So. *Theory, Culture & Society*, 24 (3), 95-110.

Schep, Dennis. (2012). The Limits of Performativity: A Critique of Hegemony in Gender Theory. *Hypatia*, 27 (4), 864-880.